

Αξιοποίηση ιστορικών πηγών με ενδεικτική διδακτική προσέγγιση του Ψυχρού Πολέμου

Παναγιώτης Γατσωτής

Εκπαιδευτικός του δημόσιου σχολείου, PhD στη Διδακτική της Ιστορίας, ιδρυτικό μέλος του Ομίλου για την Ιστορική Εκπαίδευση στην Ελλάδα

Πόσο σημαντική είναι σήμερα η μελέτη του Ψυχρού Πολέμου;

Ένα από τα πρώτα ερωτήματα που θα πρέπει να απαντήσει κανείς επιλέγοντας το θέμα του Ψυχρού Πολέμου στο πλαίσιο μιας ενδεικτικής διδακτικής προσέγγισης είναι γιατί θεώρησε αυτή την επιλογή ως πρόσφορη. Η απάντηση εύλογα συνδέεται με τις τρέχουσες δραματικές εξελίξεις που προέκυψαν με οξύ τρόπο μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία στις 24 Φεβρουαρίου 2022. Έτσι, οι μνήμες του Ψυχρού Πολέμου εισέβαλαν εκ νέου στη ζωή των ανθρώπων, αναζωπυρώνοντας παλιούς φόβους, αναπαραστάσεις και στερεότυπα. Αν και όλα αυτά φαίνονταν «ξεπερασμένα» μετά την επανένωση της Γερμανίας το 1990, την αποσύνθεση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 και τις τρομοκρατικές επιθέσεις στους Δίδυμους Πύργους το 2001, ωστόσο η ρωσική προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 είχε για πολλούς επαναφέρει το θέμα στο προσκήνιο, προμηνύοντας κατά κάποιον τρόπο τις πρόσφατες εξελίξεις. Γι' αυτό, ίσως, σχετικά πρόσφατα, προέκυψαν μελέτες αξιολογες και ως προς τη διδακτική επεξεργασία του θέματος, που αναλύουν συστηματικά τις ποιτικές οπτικές.¹ Πρόκειται κατεξοχήν για επίμαχο θέμα, διότι η κριτική ανάλυση των

1. K. Jarausch, C. Ostermann, A. Etges, *The Cold War. Historiography, Memory, Representation*, De Gruyter Oldenbourg, Βερολίνο, Βοστώνη 2017· M. Furrer, P. Gautschi, *Remembering and Recounting the Cold War. Commonly Shared History?*, Wochenschau Verlag, Σβάλμπαχ 2017· B. Christophe, P. Gautschi, R. Thorp, *The Cold War in the Classroom. International Perspectives on Textbooks and Memory Practices*, Palgrave Macmillan, Χαμ (Ελβετία) 2019· O A. Watts στο «Polychronicon: The "new" historiography of the Cold War», *Teaching History* 66 (March 2017), 44-45, προτείνει τη διδακτική αξιοποίηση της συγκριτικής διερεύνησης ερμηνευτικών οπτικών, συνδέοντας έτσι την εργασία στη σχολική τάξη με τις θέσεις της πρόσφατης –ειδικής για το θέμα του Ψυχρού Πολέμου– βιβλιογραφίας.

αφηγημάτων περί Ψυχρού Πολέμου αναπόφευκτα εμπλέκει αξιώσεις ηγεμονίας και ισχύος στο παρόν, καθώς η πολιτική βούληση, όποια κι αν είναι η σκοπιά της, ενυπάρχει σε κάθε ερμηνεία του κόσμου.

Η επιλογή του θέματος του Ψυχρού Πολέμου, άλλωστε, εκφράζει και τη γενικότερη πεποίθηση του γράφοντος ότι το εκάστοτε παρόν πάντα παρέχει λαμπρές ευκαιρίες για αναδίφηση του παρελθόντος, ανατροφοδοτώντας έτσι τον αέναο μεταξύ τους διάλογο, την αμοιβαία σημασιοδότηση παρόντος - παρελθόντος.² Χρέος, εξάλλου, των ιστορικών είναι η παλινδρόμηση μεταξύ των δύο πόλων για τον αμοιβαίο φωτισμό τους. Ενδείκνυται λοιπόν τέτοιες ευκαιρίες να αξιοποιούν όσοι/όσες διδάσκουν (και) το μάθημα της Ιστορίας. Αρκεί, βέβαια, να υπάρχουν τόσο τα θεσμικά περιθώρια τέτοιων επιλογών όσο και τα διδακτικά προαπαιτούμενα, περισσότερο σε επίπεδο ικανοτήτων και διαθέσιμων εκπαιδευτικών μέσων και υλικών.

Εξάλλου, όπως έχει παρατηρήσει ο Πολυμέρης Βόγλης, «Εάν σε κάτι είναι χρησιμη η αναφορά στον Ψυχρό Πόλεμο, δεν είναι για να αναζητήσουμε αναλογίες, αλλά για να κατανοήσουμε με ποιον τρόπο, μεταξύ και άλλων παραγόντων, οι κληρονομίες του Ψυχρού Πολέμου οδήγησαν στον σημερινό πόλεμο στην Ουκρανία».³

Το παρελθόν ως επιχείρημα

Οι εφημερίδες αποτελούν βέβαια μία πολύ σημαντική ιστορική πηγή, ιδιαίτερα για τη συγκριτική διερεύνηση των πολλαπλών οπτικών θεώρησης ενός επίμαχου ζητήματος. Μία τέτοια αντιπαραβολή οπτικών/προσεγγίσεων μπορεί να λειτουργήσει αποκαλυπτικά για το πώς χρησιμοποιείται το παρελθόν ως επιχείρημα⁴ στον δημόσιο χώρο και λόγο, για το πώς χρησιμοποιούνται τυχόν ιστορικές συγκρίσεις, για το πώς διερευνάται η σχέση μεταξύ αιτίου-αιτιατού και για το πώς διασταυρώνονται –ή δεν διασταυρώνονται– οι πληροφορίες. Βέβαια, η επιλογή της κατάλληλης πηγής/αποσπάσματος και η διδακτική αναπλαισίωσή του συναρτώνται με πολλούς

2. Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Πόλις, Αθήνα 2007, 117.

3. Πολυμέρης Βόγλης, «Οι κληρονομίες του Ψυχρού Πολέμου», *Εφημερίδα των Συντακτών*, φ. 17 Μαρτίου 2022, διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://bit.ly/3Bc7atW> (τελευταία επίσκεψη 5/9/2022).

4. Η συζήτηση εκβάλλει στο «πρακτικό παρελθόν» κατ' αντιδιαστολή προς το «ιστορικό». Είναι το παρελθόν που οι άνθρωποι κατασκευάζουν για να δικαιολογήσουν τις επιλογές τους στο παρόν. Βλ. σχετικά Hayden White, «The Practical Past», *Historien* 10 (2011), 10-19, doi: <http://dx.doi.org/10.12681/historen.2>, (τελευταία 7/5/2022). Πρβλ. Γιώργος Κόκκινος, «Εκβάλλοντας στην ίδια κοίτη: Θεωρία/επιστημολογία της ιστορίας, ιστορία της ιστοριογραφίας, διδακτική της ιστορίας», στο Γ. Κόκκινος, Π. Γατσωτής (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση. Θεωρητικός σχεδιασμός, εννοιολογικός οπλισμός, περιβάλλοντα μάθησης, σχέδια εργασίας*, Πεδίο, Αθήνα 2020, 40, 44, 52, 55, 60.

παράγοντες και, προπάντων, με τις ιδιαιτερότητες του μαθητικού κοινού-στόχου. Στο πλαίσιο των προτάσεων του γράφοντος, ως τάξη-στόχος θεωρήθηκε το επίπεδο της Γ΄ Γυμνασίου.

Υπ' αυτούς τους όρους θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, για παράδειγμα, τα παρακάτω αποσπάσματα:

Οι Αμερικανοί θέλουν να ελέγχουν την Ευρώπη, όπως ο Χίτλερ και ο Ναπολέων. [...] Διαπραγμάτευση [με τη Δύση] θα γίνει, αλλά σε ισότιμη βάση.⁵

Η λεγόμενη γραμμή άμυνας της Δύσης ερχόταν όλο και πιο κοντά στη Ρωσία και έχει φτάσει πλέον υπερβολικά κοντά. Οι στρατιωτικές ασκήσεις γίνονταν με προφανή στόχο τη Ρωσία. Εμείς δεν μπορούμε να ανεχθούμε αυτή την κατάσταση, ούτε την ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια ενός αντι-ρωσικού κράτους στην Ουκρανία, όπως άρχισε επί [...] Ποροσένκο και συνεχίζεται επί Ζελένσκι.⁶

Οι συγκρίσεις μεταξύ «τότε και τώρα» για τον εντοπισμό συνεχειών και αλλαγών διευκολύνουν τον προσανατολισμό στον χρόνο και την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης των μαθητών-μαθητριών. Και το ακόλουθο απόσπασμα γραπτής πηγής μπορεί να εξεταστεί μέσα από αυτό το πρίσμα, καθώς αποκαλύπτει την επίκληση ενός τραυματικού ιστορικού παρελθόντος (των τεράστιων απωλειών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου), για να δικαιολογήσει την επεμβατική πολιτική των Σοβιετικών στις χώρες του (τότε) ανατολικού μπλοκ. Ταυτόχρονα, το ίδιο απόσπασμα μπορεί να συγκριθεί με τα δύο προηγούμενα με βάση το ερώτημα κατά πόσο ακολουθεί την ίδια λογική με αυτά.

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής εισβολής και κατοχής, η Σοβιετική Ένωση είχε 20 εκατομμύρια περίπου απώλειες σε ανθρώπινες ζωές. [...] Μπορεί κάποιος να προσπαθούν να ρίξουν στη λήθη αυτές τις θυσίες των Σοβιετικών, που συνέβαλαν στην απελευθέρωση της Ευρώπης από τον χιτλερικό ζυγό. Αλλά η Σοβιετική Ένωση δεν μπορεί να τις ξεχάσει. Επομένως, πώς μπορεί να εκπλήσσει κάποιος επειδή η Σοβιετική Ένωση, μεριμνώντας για τη μελλοντική της ασφάλεια, προ-

5. Απόσπασμα συνέντευξης του Ρώσου υπουργού των Εξωτερικών Σεργκέι Λαβρόφ, δημοσιευμένο στην ηλεκτρονική εφημερίδα *vorra.gr*, ανάρτηση 3/3/2022, στη διεύθυνση <https://bit.ly/3RENaFs> (τελευταία επίσκεψη 5/9/2022). Η ίδια συνέντευξη είχε δημοσιευτεί και στην εφημερίδα *Το Έθνος*, ανάρτηση 3/3/2022, στη διεύθυνση <https://bit.ly/3KUdKbO> (τελευταία επίσκεψη 5/9/2022).

6. Απόσπασμα από ανάρτηση (3/3/2022) στον ενημερωτικό διαδικτυακό ιστότοπο *Pressroom* στην ιστοσελίδα <https://bit.ly/3TGv15n>, (τελευταία επίσκεψη 5/9/2022), αλλά και στην εφημερίδα *Καθημερινή Κύπρου*, <https://bit.ly/3enX7Jp>, (τελευταία επίσκεψη 5/9/2022).

σπαθεί ώστε αυτές οι χώρες να έχουν κυβερνήσεις φιλικές προς τη Σοβιετική Ένωση;⁷

Για τη διερεύνηση των πολλαπλών οπτικών προσέγγισης του παρελθόντος μπορούν βέβαια να αξιοποιηθούν όχι μόνο τα λόγια των ιστορικών δρώντων (υποκειμένων), αλλά και οι εκτιμήσεις των ιστορικών για αυτά, ώστε να διασταυρωθούν οι πρωτογενείς με τις δευτερογενείς ιστορικές πηγές. Για παράδειγμα, το παρακάτω απόσπασμα θα μπορούσε να εξεταστεί με βάση το ερώτημα κατά πόσο ο ομιλητής συμφωνεί ή διαφωνεί με τις απόψεις που εκφράζονται στις προηγηθείσες πρωτογενείς ιστορικές πηγές.

Στην Ανατολική Ευρώπη, που είχε καταληφθεί από τον Ερυθρό Στρατό, οι Σοβιετικοί εγκατέστησαν φιλικά προς αυτούς πολιτεύματα μέχρι το 1947. Οι Σοβιετικοί θεωρούσαν ότι ο έλεγχος της περιοχής αυτής, από όπου είχε εξαπολυθεί η γερμανική επίθεση το 1941, ήταν απαραίτητος για την ασφάλεια της χώρας τους.⁸

Ωστόσο, για την ανάδειξη και ανάλυση στοιχείων αλλαγής και συνέχειας στον χρόνο και τον χώρο, κεφαλαιώδους σημασίας παραμένει η συμβολή της ιστορικής γεωγραφίας. Ακόμη περισσότερο όταν συνδυάζεται με πλούσιο οπτικό υλικό, π.χ., χάρτες και γραφήματα, που διευκολύνουν τη διαφοροποιημένη διδασκαλία και μάθηση, κατά συνέπεια και τη λειτουργία ενός συμπεριληπτικού σχολείου. Σε σχέση με το εδώ εξεταζόμενο θέμα, τον Ψυχρό Πόλεμο, μπορεί να αξιοποιηθεί, π.χ., ο χάρτης της σταδιακής επέκτασης του Βορειοατλαντικού Συμφώνου (του NATO, όπως είναι γνωστό), όπως εμφανίζεται στην ιστοσελίδα <https://bit.ly/3RiWe3a>,⁹ ή ο χρονοχάρτης που εμφανίζεται στην ιστοσελίδα <https://bit.ly/3D1gGS3>.¹⁰ Ταυτόχρονα, μπορεί να δημιουργηθεί ένας πίνακας διπλής εισαγωγής, με τη μία στήλη να δείχνει τη χρονολογία ένταξης στο NATO και την άλλη το όνομα ή τα ονόματα των νέων κάθε φορά κρατών-μελών, ώστε να αναδειχθούν οι αλλαγές και στη συνέχεια να σχολιαστούν.

Για να μείνουμε πιστοί στο μοτίβο των συγκρίσεων, προς όφελος πολυπρισματι-

7. Αποσπάσματα συνέντευξης του Στάλιν στην εφημερίδα *Πράβντα*, 14 Μαρτίου 1946. Πηγή: *Η Μεγάλη Ιστορία του 20ού αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, τ. 5, 14. Παράθεμα στο Ευ. Λούβη, Δ. Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, Γ΄ Γυμνασίου*, Διόφαντος, Αθήνα 2021, 138.

8. Ι. Κολιόπουλος, Κ. Σβολόπουλος, Ε. Χατζηβασιλείου, Θ. Νημάς, Χ. Σχολινάκη-Χελιώτη, *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου (από το 1815 έως σήμερα) Γ΄ Γενικού και Εσπερινού Λυκείου – Γενικής Παιδείας*, Διόφαντος, Αθήνα 2021, 143.

9. Από ανάρτηση της Katharina Buchholz με τίτλο «Will NATO Expand North?» στον αγγλόφωνο ιστότοπο statista στις 11/5/2022 (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

10. Χρονοχάρτης της Wikimedia Commons (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

κών προσεγγίσεων που συστηματικά επιδιώκουν την κατανόηση της πλευράς των Άλλων, έτσι όπως αρμόζει σε μία δημοκρατική ιστορική εκπαίδευση, ένας χάρτης της επέκτασης του NATO ενδείκνυται να αντιπαραβληθεί με έναν χάρτη του Συμφώνου της Βαρσοβίας, π.χ., με εκείνον που περιλαμβάνεται στο σχολικό βιβλίο του μαθήματος της Ιστορίας της Γ΄ Γυμνασίου ή στο αντίστοιχο της Γ΄ Λυκείου.¹¹ Παράλληλα, ενδείκνυται να αναζητηθεί σε οπτική μορφή (εικόνα) και να αξιοποιηθεί συνδυαστικά η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, όπως, π.χ., αποτυπώνεται στον χάρτη της ιστοσελίδας <https://bit.ly/3TKUwJC>.¹² Σε αυτή την περίπτωση, ο χάρτης μπορεί να συνοδευτεί με έναν κατάλογο των κρατών που προέκυψαν από τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, ώστε το εικονικό να συνδυαστεί με το γραπτό.

Ο πυρηνικός εφιάλτης

Ο τρόμος του πυρηνικού ολέθρου αποτελεί ένα ακόμη «καυτό» ζήτημα που συνδέει το παρελθόν του Ψυχρού Πολέμου με τις δραματικές εξελίξεις στην Ουκρανία σήμερα και, άρα, προσφέρεται για «επικαιροποίηση». Προς την κατεύθυνση αυτή μπορούν οι εκπαιδευτικοί να αξιοποιήσουν αποσπάσματα από εφημερίδες, όπως τα παρακάτω:

Το πυρηνικό εργοστάσιο στη Ζαπορίζια χτυπήθηκε από πυρά στρατευμάτων της Ρωσίας με την Ουκρανία να κάνει λόγο για «πυρηνική τρομοκρατία».¹³

Νύχτα χάους στην Ουκρανία και τρόμος για ολόκληρη την Ευρώπη με το πυρηνικό εργοστάσιο να έχει χτυπηθεί από τους Ρώσους και ένα τμήμα του να έχει τυλιχτεί στις φλόγες.¹⁴

Θρίλερ με τον βομβαρδισμό στο εργοστάσιο στη Ζαπορίζια – Κατηγορίες Ζελένσκι για «πυρηνική τρομοκρατία».¹⁵

Ο φόβος και η ανησυχία για ένα πυρηνικό ατύχημα έχει οδηγήσει πολίτες να προμηθευτούν χάπια ιωδίου. Εκτός από την αύξηση στις πωλήσεις των συγκεκριμένων χαπιών σε Βουλγαρία, Πολωνία, Τσεχία, Βέλγιο, Γαλλία, Σλοβακία και Ολλανδία, αύξηση παρουσιάζεται και στην Ελλάδα.¹⁶

11. Ευ. Λούβη, Δ. Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη, ό.π.*, σ. 137· Ι. Κολιόπουλος κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου, ό.π.*, σ. 149.

12. Ιστοσελίδα της Wikimedia Commons (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

13. *Η Καθημερινή*, 4/3/2022, <https://bit.ly/3RxCQzq> (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

14. *Τα Νέα*, 4/3/2022, <https://bit.ly/3DhV5oD> (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

15. *Το Έθνος*, 4/3/2022, <https://bit.ly/3BhvVoD> (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

16. Ανάρτηση 5/3/2022 στο ειδησεογραφικό πρακτορείο in.gr, <https://bit.ly/3Qjq3IT> (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

Γαλλία: Έστειλε «2,5 εκατομμύρια δόσεις ιωδίου» στην Ουκρανία – Οι φόβοι πυρηνικού δυστυχήματος.¹⁷

Μεταξύ άλλων, οι παραπάνω αναρτήσεις προσφέρονται και για τη διερεύνηση των συναισθημάτων που περιβάλλουν και κινητοποιούν τις αντιδράσεις των ιστορικών υποκειμένων, και μάλιστα σε οικουμενική κλίμακα. Ο ρόλος των συναισθημάτων, βέβαια, μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα κρίσιμος σε επικίνδυνες καταστάσεις και ακριβώς λόγω της σημαντικότητάς τους αποτελούν, φυσικά, αντικείμενο της ιστορικής μελέτης.

Καθώς η απειλή του πυρηνικού ολέθρου γεινιάζει με την «ισορροπία του τρόμου», προστίθεται μία ακόμα διάσταση στο ρεπερτόριο της συγκριτικής προσέγγισης του τότε με το τώρα. Για τη διερεύνηση της «ισορροπίας του τρόμου» εύκολα εντοπίζονται ιστορικές πηγές, γραπτές και εικονιστικές, στα σχολικά βιβλία και αλλού. Ως άμεσα προσιτά παραδείγματα μπορούν να σημειωθούν οι αναφορές στα «μεγάλα πυρηνικά οπλοστάσια» στο σχολικό βιβλίο της Γ΄ Λυκείου,¹⁸ καθώς και στο αντίστοιχο της Γ΄ Γυμνασίου, όπου, σε εικονιστικό παράθεμα και στη λεζάντα του θίγεται η «κουβανική “κρίση των πυραύλων” το 1962».¹⁹

Ιστορία και κινηματογράφος

Η διάσταση της έβδομης τέχνης, δυνητικά βασιλική οδός της δημόσιας ιστορίας στην ιστορική εκπαίδευση,²⁰ δεν θα μπορούσε να λείπει από μία προσέγγιση του Ψυχρού Πολέμου που επιδιώκει την προσέλευση του ενδιαφέροντος των παιδιών μέσα από τη γλαφυρή αποτύπωση των αγωνιών μιας άλλης εποχής, δραματικά επίκαιρης, όχι και τόσο μακρινής ούτε τόσο διαφορετικής από τη δική μας. Πιο γνωστή, ίσως, είναι η ταινία *Dr. Strangelove* ή, στα ελληνικά, *S.O.S. Πεντάγωνο καλεί Μόσχα*,

17. Ανάρτηση 6/3/2022 στο ειδησεογραφικό πρακτορείο in.gr, <https://bit.ly/3BdV2IS>, (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

18. Ι. Κολιόπουλος κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου, ό.π.*, 141.

19. Ευ. Λούβη, Δ. Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη, ό.π.*, 142.

20. Για την αξιοποίηση του κινηματογράφου ως οχήματος της ιστορικής εκπαίδευσης βλ. Έλλη Λεμονίδου, *Η ιστορία στη μεγάλη οθόνη. Ιστορία, κινηματογράφος και εθνικές ταυτότητες*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2017· Παναγιώτης Κιμουρτζής (επιμ.), *CineScience. Ο κινηματογράφος στον φακό της επιστήμης*, Gutenberg, Αθήνα 2013· Marc Ferro, *Κινηματογράφος και Ιστορία*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002. Για τη δημόσια Ιστορία, το πιο πρόσφατο αξιολογικό βιβλίο είναι αυτό του Thomas Cauvin, *Public History. A Textbook of Practice. Second Edition*, Routledge, 2022. Σε αυτό γίνεται επανειλημμένα λόγος για τον κινηματογράφο ως περίοπτο μέσο ιστορικής μυθοπλασίας.

παραγωγής 1964, στο πνεύμα μιας πολιτικής σάτιρας.²¹ Το πολυτροπικό υλικό που μπορούν να αξιοποιήσουν οι εκπαιδευτικοί από την ταινία (αφίσες, αποσπάσματα, κριτικές) προσφέρεται για διδακτικές δραστηριότητες, στο πλαίσιο των οποίων εκπαιδευτικοί και εκπαιδευόμενοι θα διερευνήσουν τέχνη και ιστορία, μυθοπλασία και πραγματικότητα, συναισθήματα και γεγονότα, φόβους και ελπίδες.

Μία άλλη ταινία, ακόμη περισσότερο γνωστή, που έχει σχέση με το ιδεολογικό κλίμα του Ψυχρού Πολέμου και αποτυπώνει την οπτική της κριτικής προς το ανατολικό μπλοκ, είναι η δημοφιλής *Δόκτωρ Ζιβάγκο* (1965). Το λαμπρό υλικό που μπορούν να αξιοποιήσουν οι εκπαιδευτικοί από και για την ταινία αυτή (κριτικές, αποσπάσματα, αφίσες) προσφέρεται κατεξοχήν για την προσέλκυση του ενδιαφέροντος των παιδιών. Ωστόσο, δραστηριότητες αποκωδικοποίησης, εμβάθυνσης και επεξεργασίας της ταινίας ως πηγής για τις αντιλήψεις μιας άλλης εποχής μπορεί να είναι πιο απαιτητικές, ακριβώς λόγω της γοητείας της. Σε κάθε περίπτωση, ενδείκνυται να αξιοποιηθούν συνδυαστικά η βιογραφία του Μπορίς Παστερνάκ (1890-1960) και το ιστορικό των απαγορεύσεων του μυθιστορήματος στη Σοβιετική Ένωση.²²

Αντί επιλόγου

Συνοπτικά, η παρούσα διδακτική πρόταση με άξονα το θέμα του Ψυχρού Πολέμου προτείνει: Τη συνδυαστική αξιοποίηση ποικίλου πολυτροπικού (π.χ. ταινίες) και έντυπου υλικού (π.χ. εφημερίδες)· τη συστηματική σύγκριση στοιχείων του χθες με το σήμερα, του τότε με το τώρα· τη διερεύνηση στοιχείων αλλαγής και συνέχειας· την αντιπαραβολή οπτικών (πώς έβλεπαν οι μεν τους δε και αντιστρόφως)· την ανάλυση ηθικών διλημμάτων σε αναφορά, π.χ., με το θέμα του πυρηνικού ολέθρου ή των ατομικών ελευθεριών· τη διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων με την αξιοποίηση δευτερογενών ιστορικών εννοιών, όπως σημαντικότητα, αίτιο-αποτέλεσμα, αλλαγή-συνέχεια, μαρτυρία, οπτικές, ηθικές διαστάσεις.²³ Με άλλα λόγια, η διδακτική αξιοποίηση ιστορικών πηγών δεν συνιστά «δεξιότητα» αποκομμένη από το πλέγμα

21. Από ανάρτηση του Χαράλαμπου Νικολαΐδη (2/3/2022) στο <https://bit.ly/3D1pXf>, (τελευταία επίσκεψη 6/9/2022).

22.. Μπορίς Παστερνάκ, *Δόκτωρ Ζιβάγκο*, μτφρ. Μαρία Τσαντσάνογλου, Ποταμός, Αθήνα 2015. Πρβλ. ανάρτηση (24/6/2014) στο <https://bit.ly/3wWboTS> (τελευταία επίσκεψη) 6/9/2022), με τίτλο «“Δόκτωρ Ζιβάγκο” – Το λογοτεχνικό έργο που έγινε το μυστικό όπλο της CIA στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου». Πηγή της σχετικής ανάρτησης στο BBC.

23.. Για να χρησιμοποιήσω το σχήμα των Peter Seixas, Tom Morton, *The Big Six Historical Thinking Concepts*, Nelson Canada, Τορόντο 2012.

των διαδικασιών ανάπτυξης ιστορικής σκέψης και συνείδησης, αλλά «ικανότητα» που εντάσσεται οργανικά στη συστηματική προσπάθεια ανάπτυξης του πλέγματος αυτού σε συγκεκριμένα κάθε φορά πλαίσια και προϋποθέσεις. Πλαίσια που συνεπάγονται αποφάσεις, επιλογές και προσαρμογές σε πολλαπλά επίπεδα, ανάλογα με το κοινό-στόχο και τα επιδιωκόμενα μαθησιακά αποτελέσματα.